

۲۲۷۰۲۲۶

اطلس توصیفی اهل سنت ایران

جغرافیا و جریان شناسی مذهبی اهل سنت ایران

مهدی مسائلی

سرشناسه: مسائلی، مهدی، ۱۳۶۳ -

عنوان و نام پدیدآور: اطلس توصیفی اهل سنت ایران:

جغرافیا و جریان شناسی مذهبی اهل سنت ایران/

مهدی مسائلی؛ ویرایش نیلی فیروز.

مشخصات نشر: تهران: امیرکبیر، ۱۴۰۱.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۲۱۹۲-۱

وضعیت فهرست نویسی: فایلی

یادداشت: چاپ اول، ۱۴۰۲

رده بندی کنگره: BP۲۰۶/۵

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۱۴

شماره کتابشناسی ملی: ۸۷۲۱۵۲۱

www.ketab.ir

www.ketab.ir

چاپ: اول، بهار ۱۴۰۲ | ۳۵۰ نسخه

اطلاسی توصیفی اهل سنت ایران

مدیر هنری: مسعود چترروژ

صفحه آرایی: زهرا فضلعلی

نمونه خوانی: لیلی فیروز

امور چاپ: محمد امین رضابور

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات امیرکبیر

دفتر مرکزی: تهران، ضلع جنوب شرقی چهارراه

مخبیرالدوله، پلاک ۲

شماره تماس: ۲-۳۳۹۰۰۷۵۱

کد پستی: ۱۱۴۳۸۱۷۸۱۸

همه حقوق مادی و معنوی این کتاب برای
مؤسسه انتشارات امیرکبیر محفوظ است.

amirkabirpub.ir

جغرافیا و جریان شناسی
مذهبی اهل سنت ایران

مهدی مسائل

فهرست

۹	مقدمه
۱۳	بخش اول: آشنایی با اهل سنت
۱۵	تعریف اهل سنت

جمعیت اهل سنت در جهان اسلام / ۱۸ / تقسیم‌بندی‌های مذهبی اهل سنت / ۱۹ /
مذاهب فقهی اهل سنت / ۱۹ / مذهب حنفی / ۲۲ / مذهب مالکی / ۳۴ / مذهب شافعی /
۲۵ / مذهب حنبلی / ۲۷ / مذاهب کلامی اهل سنت / ۳۲ / تاریخچه شکل‌گیری مذاهب
کلامی اهل سنت / ۳۲ / مذهب معتزله / ۳۲ / مذهب اهل حدیث / ۳۴ / نزاع معتزله و
اهل حدیث / ۳۵ / مذهب اشعری / ۳۶ / مذهب متأزلی / ۳۸ / مذهب سلفی / ۳۹ / تفاوت
جریان‌های سلفی / ۴۴ / سلفی‌گری اعتقادی تبلیغی / ۴۵ / سلفی‌گری اعتقادی جهادی
/ ۴۶ / سلفی‌گری حکومتی جهادی / ۴۶ / سلفی‌گری حکومتی سیاسی / ۴۸ / سلفی‌گری
اصلاحی و تربیتی / ۴۹ / وضعیت کنونی مذاهب اعتقادی اهل سنت / ۵۰ / تصوف و
مذاهب طریقتی اهل سنت / ۵۱ /

۵۵	بخش دوم: اهل سنت ایران
۵۷	فصل اول: نگاهی کلی به اهل سنت ایران

جمعیت اهل سنت ایران / ۵۸ / مساجد و حوزه‌های علمیه اهل سنت ایران / ۶۰ /
انتشارات کتاب و مجلات اهل سنت ایران / ۶۱ / نمایندگان اهل سنت در مجلس
شورای اسلامی و خبرگان / ۶۳ /

فصل دوم: اهل سنت شمال غرب و غرب ایران

استان کردستان /۶۷/ جغرافیای استان کردستان /۶۷/ ارتباط مذهب با تنوع گویش های کردی /۷۰/ گویش سوزانی /۷۲/ گویش گورانی /۷۲/ کردهای کرمانجی /۷۶/ کردهای زازایی یا زازاکی /۷۸/ تفاوت گویش های کردی /۷۸/ اهل سنت کردستان /۷۹/ مساجد و اماکن زیارتی اهل سنت کردستان /۸۲/ حوزه ها و مدارس دینی سنتی کردستان /۸۳/ حوزه های اهل سنت بعد از انقلاب /۸۷/ تصوف در کردستان /۸۹/ تاریخچه نفوذ تصوف در کردستان /۹۰/ تصوف قادریه /۹۷/ خصوصیات تصوف قادریه /۹۴/ تکیه درویشان /۹۷/ ذکر درویشان قادریه /۹۸/ نمایش خارق العاده درویشان /۹۹/ تصوف نقشبندی /۱۰۴/ نقشبندیه مجدديه خالدیه /۱۰۷/ خصوصیات و مناسک تصوف نقشبندی /۱۱۲/ تفاوت های صوفیان نقشبندی و دراویش قادری /۱۱۸/ وضعیت کنونی تصوف در کردستان /۱۱۸/ گروه های اسلام گرای کردستان ایران /۱۲۰/ جریان مکتب قرآن /۱۲۲/ حرکت فکری و سیاسی احمد مفتی زاده /۱۲۳/ مرحله اول: فعالیت های ناسیونالیستی کردی /۱۲۳/ مرحله دوم: آغاز اسلام گرایی و تأسیس مکتب قرآن /۱۲۴/ مرحله سوم: آغاز اختلاف با انقلاب /۱۲۷/ مرحله چهارم: کناره گیری از سیاست و جهت گیری اخلاق /۱۳۴/ مخالفان مفتی زاده در میان اهل سنت /۱۳۴/ وضعیت فعلی مکتب قرآن /۱۳۵/ شاخه های قریشی /۱۳۵/ شاخه حسن امینی /۱۳۷/ جریان اصلاح و دعوت (اخوان المسلمین ایران) /۱۳۸/ ورود اخوان المسلمین به ایران /۱۳۹/ فعالیت رسمی جماعت اصلاح و دعوت /۱۴۱/ خصوصیات جماعت اصلاح و دعوت /۱۴۳/ جریان های سلفی کردستان /۱۴۷/ سلفیان تبلیغی /۱۴۷/ سلفیان جهادی /۱۴۹/ استان کرمانشاه /۱۵۱/ جغرافیای استان کرمانشاه /۱۵۷/ اهل سنت استان کرمانشاه /۱۵۳/ خصوصیات مذهبی اهل سنت کرمانشاه /۱۵۵/ مساجد اهل سنت کرمانشاه /۱۵۵/ مدارس علوم دینی اهل سنت کرمانشاه /۱۵۶/ استان آذربایجان غربی /۱۵۷/ جغرافیای استان آذربایجان غربی /۱۵۷/ اهل سنت استان آذربایجان غربی /۱۵۸/ مساجد اهل سنت آذربایجان غربی /۱۶۷/ مدارس علوم دینی اهل سنت /۱۶۲/ استان گیلان /۱۶۲/ جغرافیای استان گیلان /۱۶۲/ اهل سنت گیلان /۱۶۴/ ویژگی مذهبی اهل سنت گیلان /۱۶۴/ مساجد و مدارس علمیه اهل سنت گیلان /۱۶۶/ استان اردبیل /۱۶۶/ جغرافیای استان اردبیل /۱۶۶/ اهل سنت اردبیل /۱۶۸/ مساجد و زیارتگاه های اهل سنت اردبیل /۱۶۹/

فصل سوم: اهل سنت جنوب کشور ۱۷۱

ویژگی های مذهبی اهل سنت جنوب کشور /۱۷۲/ استان هرمزگان /۱۷۴/ جغرافیای استان هرمزگان /۱۷۴/ اهل سنت استان هرمزگان /۱۷۵/ مساجد اهل سنت هرمزگان

۱۷۹/ مدارس علوم دینی اهل سنت هرمزگان / ۱۸۰/ استان بوشهر / ۱۸۲/ جغرافیای استان بوشهر / ۱۸۲/ اهل سنت بوشهر / ۱۸۳/ مساجد و مدارس علوم دینی اهل سنت بوشهر / ۱۸۵/ استان فارس / ۱۸۶/ جغرافیای استان فارس / ۱۸۶/ اهل سنت فارس / ۱۸۸/ مساجد اهل سنت استان فارس / ۱۸۹/ مدارس علوم دینی اهل سنت استان فارس / ۱۹۰/

۱۹۱ فصل چهارم: اهل سنت جنوب شرقی و شرق کشور

استان سیستان و بلوچستان / ۱۹۷/ جغرافیای سیستان و بلوچستان / ۱۹۷/ منطقه بلوچستان و مردم بلوچ / ۱۹۴/ منطقه سیستان و مردم سیستانی / ۱۹۶/ اهل سنت سیستان و بلوچستان / ۱۹۷/ خصوصیت مذهبی اهل سنت سیستان و بلوچستان / ۲۰۱/ مکتب دیوبندیه / ۲۰۲/ سیر شکل گیری مکتب دیوبندیه / ۲۰۲/ مبانی فکری مکتب دیوبندیه / ۲۰۷/ تفاوت دیوبندیه با وهابیت / ۲۰۹/ انشعابات فکری درون دیوبندیه / ۲۱۱/ پیشینه مکتب دیوبند در سیستان و بلوچستان / ۲۱۵/ جماعت تبلیغ بازوی تبلیغی دیوبندیه / ۲۱۷/ شیوه تبلیغی جماعت تبلیغ / ۲۲۰/ شبکه جماعت تبلیغ در جهان و ایران / ۲۲۴/ گروه های عقب و مخالف دیوبندیه / ۲۲۸/ جریان اهل حدیث / ۲۲۸/ مکتب پریلوی / ۲۳۱/ تفکر اصلاحی مؤذونی و جماعت اسلامی / ۲۳۴/ جریان روشن فکری سید احمدخان / ۲۴۰/ تصوف در سیستان و بلوچستان / ۲۴۲/ مساجد اهل سنت سیستان و بلوچستان / ۲۴۳/ مسجد مکی و دارالعلوم دیوبند زاهدان / ۲۴۴/ مدارس علوم دینی اهل سنت سیستان و بلوچستان / ۲۴۴/ برنامه آموزشی حوزه های علوم دینی اهل سنت بلوچستان / ۲۴۶/ مراسم ختم صحیح بخاری / ۲۴۸/ گروه های توریستی در سیستان و بلوچستان / ۲۴۹/ استان کرمان / ۲۵۲/ جغرافیای استان کرمان / ۲۵۲/ اهل سنت کرمان / ۲۵۴/ مساجد و مدارس علوم دینی اهل سنت کرمان / ۲۵۶/ خصوصیات مذهبی اهل سنت کرمان / ۲۵۶/ استان خراسان جنوبی / ۲۵۷/ جغرافیای خراسان جنوبی / ۲۵۷/ اهل سنت خراسان جنوبی / ۲۵۸/ مساجد و حوزه های علوم دینی اهل سنت خراسان جنوبی / ۲۶۲/ استان خراسان رضوی / ۲۶۲/ جغرافیای خراسان رضوی / ۲۶۲/ اهل سنت خراسان رضوی / ۲۶۳/ مساجد اهل سنت خراسان رضوی / ۲۶۸/ مدارس علوم دینی اهل سنت خراسان رضوی / ۲۶۹/

۲۷۱ فصل پنجم: اهل سنت شمال و شمال شرقی کشور

استان گلستان / ۲۷۷/ جغرافیای استان گلستان / ۲۷۷/ ترکیب قومی استان گلستان / ۲۷۳/ وضعیت اقوام ترکمن / ۲۷۴/ اهل سنت استان گلستان / ۲۷۶/ خصوصیات مذهبی اهل سنت ترکمن / ۲۷۶/ تصوف نقشبندی در استان گلستان / ۲۷۷/ آداب و رسوم مذهبی ترکمن ها / ۲۸۲/ شخصیت ها و طایفه های مذهبی در بین ترکمن ها / ۲۸۳/

مقدمه

کشور ایران تنوع قومی و دینی فراوانی دارد؛ با این حال، طبق آمارهای رسمی بیش از ۹۹ درصد جمعیت ایران مسلمان هستند.^۱ در میان جمعیت مسلمان ایران، شیعیان دوازده امامی اکثریت را دارند و اهل سنت در اقلیت هستند. درباره نسبت جمعیت شیعیان و اهل سنت ایران، آمار رسمی وجود ندارد؛ ولی با حساب تخمینی می‌توان گفت حدود ۸ تا ۱۰ درصد از جمعیت مسلمان ایران اهل سنت و ۹۰ درصد شیعه هستند.^۲

در ایران، اهل سنت بیشتر در استان‌های مرزی قرار دارند و ساکنان بومی استان‌های مرکزی سنی مذهب نیستند. قسمتی از جمعیت اهل سنت کشور را نیز افغان‌های مهاجر به ایران تشکیل می‌دهند که این عده بیشتر در استان‌های مرکزی و شرقی کشور ساکن شده‌اند.

در بعضی از استان‌ها مذهب رابطه‌ای خاص با قوم دارد و تفاوت اقوام موجب تفاوت مذهب نیز می‌شود. همچنین اهل سنت ایران با وجود اشتراک در مذهب، تفاوت‌های فکری و مرامی فراوانی باهم دارند. بیشتر مردم تفاوت اهل سنت را بیشتر به لحاظ مذاهب فقهی چهارگانه یعنی حنفی، شافعی، مالکی و حنبلی می‌شناسند؛ ولی افزون بر این، مذاهب اعتقادی و مرام‌های طریقتی فراوانی در میان اهل سنت

---

۱. فتحی، نگاهی به وضعیت دین و جمعیت ایران در نیم قرن اخیر، مجله آمار، ش ۲۱، آذر و دی ۱۳۹۵، ص ۲۴.

۲. در بخش اول این کتاب به بررسی بیشتر این موضوع می‌پردازیم.

وجود دارد که آن‌ها را از هم متمایز می‌کند. همچنین تفاوت دیدگاه و رویکرد سیاسی و اجتماعی و تبلیغی، بر نوع دین‌داری اهل سنت تأثیر فراوانی می‌گذارد و جریان‌ها و گروه‌های متفاوتی را در میان آن‌ها به وجود می‌آورد.

آشنایی با تفاوت‌های موجود در میان اهل سنت ایران برای پژوهشگران و فعالان دینی فرهنگی بسیار مهم است و در ارتباط‌های فرهنگی و مذهبی باید به آن توجه شود. با این حال، درباره گسترده‌گی جمعیت و تنوع فکری و مذهبی اهل سنت ایران کار تحقیقاتی جامعی صورت نگرفته است و اطلاعات کمی در این زمینه وجود دارد. مطالب گردآوری شده نیز غالباً با قضاوت‌هایی مذهبی و سیاسی همراه هستند و اطلاعات اطمینان‌آوری را ارائه نمی‌کنند.

در تحقیق پیش‌رو تلاش شده با مشخص کردن جغرافیای اهل سنت ایران، توصیفی مفید درباره مذاهب فقهی و نگرش‌های طریقتی و اعتقادی مذهبی اهل سنت ایران داشته باشیم و در ضمن جریان‌ها و گروه‌های مذهبی آن‌ها را نیز بررسی کنیم. برای توصیف و جریان‌شناسی اهل سنت ایران، می‌توان آن‌ها را به دو مجموعه تقسیم کرد:

۱. اهل سنت شافعی: اهل سنت ایران در نیمه غربی و جنوب ایران پیرو مذهب شافعی هستند، شامل استان‌های گیلان و اردبیل (منطقه تالش)، آذربایجان غربی، کردستان، کرمانشاه، بوشهر، هرمزگان و فارس؛

۲. اهل سنت حنفی: اهل سنت ایران از شمال شرقی تا جنوب شرقی کشور پیرو مذهب حنفی هستند، شامل استان‌های گلستان، خراسان شمالی، خراسان رضوی، خراسان جنوبی، سیستان و بلوچستان و کرمان.

ولی در هر کدام از این دو مجموعه علی‌رغم اشتراک اهل سنت در مذهب فقهی، از نظر مذاهب اعتقادی و طریقت‌های تصوفی تفاوت‌هایی میان پیروان هر مذهب وجود دارد؛ مثلاً تصوف و مرام‌های طریقتی موجود در میان اهل سنت شافعی در غرب کشور (با مرکز کردستان)، آن‌ها را با شافعی‌مذهبان جنوب کشور (با مرکز هرمزگان) متفاوت می‌کند. همچنین رویکرد دیوبندی حنفی‌های شرق و جنوب شرقی ایران (استان‌های سیستان و بلوچستان و خراسان جنوبی و رضوی)، آن‌ها را از حنفی‌مذهبان نقشبندی در شمال شرقی ایران (استان گلستان) متمایز می‌کند.

حال برای توصیف و جریان‌شناسی مذهبی اهل سنت ایران می‌توانیم موقعیت

جغرافیایی آن‌ها را محور قرار دهیم و بر این اساس، کشور را به پنج منطقه شمال، جنوب، غرب، شرق و مرکز تقسیم کرده و دربارهٔ مرام‌های فقهی، اعتقادی و طریقتی هر منطقه سخن بگوییم. همچنین می‌توانیم اشتراک آن‌ها در مذهب فقهی را محور قرار داده و سپس به توصیف جغرافیای آن مذهب بپردازیم؛ اما در این نوشتار، ترکیبی از جغرافیا و اشتراکات فقهی و اعتقادی و طریقتی را محور توصیف اهل سنت ایران قرار داده و اهل سنت را به پنج مجموعه تقسیم کرده‌ایم:

۱. اهل سنت شمال غرب و غرب ایران، شامل استان‌های گیلان (منطقه تالش)، آذربایجان غربی، کردستان و کرمانشاه؛

۲. اهل سنت جنوب کشور، شامل استان‌های هرمزگان و بوشهر و فارس؛

۳. اهل سنت جنوب شرقی و شرق کشور، شامل استان‌های سیستان و بلوچستان،

کرمان، خراسان جنوبی و خراسان رضوی؛

۴. اهل سنت شمال و شمال شرقی کشور، شامل استان گلستان و خراسان شمالی؛

۵. اهل سنت غیرنومی و مهاجر در استان‌های مرکزی و پایتخت کشور

البته از لحاظ جریان‌شناسی مذهبی، جریان‌های اصلی اهل سنت در چهار استان کردستان، هرمزگان، سیستان و بلوچستان و گلستان متمرکز هستند و در سایر مناطق، اهل سنت تحت تأثیریکی از این مراکز هستند. به همین دلیل، در توصیف سایر نقاط فقط به بیان جغرافیا و آمارهای اهل سنت آن استان‌ها می‌پردازیم.

در این تحقیق سعی کرده‌ایم اطلاعات را به صورت ترکیبی از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی به دست آوریم و در گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای نیز اولویت با پژوهش‌های میدانی و دست‌اول بوده است. این تحقیق به صورت فردی انجام شده است و از این‌رو محدودیت‌های پژوهش زیادی پیش روی آن بوده است. امید است در آینده داده‌ها و اطلاعات میدانی دیگری بتواند این تحقیق را تکمیل کند. به همین منظور، این تحقیق پذیرای تمام نقدهای علمی و اطلاعات تکمیلی مخاطبان است.

در این نوشتار سعی کردیم در توصیف رهبران دینی اهل سنت از همان القابی استفاده کنیم که اهل سنت برای رهبران دینی خود در آن منطقه به کار می‌برند؛ همانند واژه «مولانا» در جنوب شرقی ایران که تقریباً معادل لقب «آیت‌الله» در حوزه‌های علمیه شیعه است. این جانب پژوهشگر شیعه هستم؛ ولی در این تحقیق تلاش کرده‌ام فارغ از خصوصیت مذهبی خویش، به گردآوری اطلاعات و تحلیل آن‌ها بپردازم. بنده

۱۲ • اطلس توصیفی اهل سنت ایران *

سال‌ها در زمینه وحدت اسلامی به تحقیق و پژوهش پرداخته‌ام و یکی از انگیزه‌های نگارش این تحقیق، ایجاد و گسترش نگاه صحیح به اهل سنت ایران به دور از فضای تقابلی مذهبی بوده است.

مهدی مسائلی

www.ketab.ir